

บทนำ

1. ภูมิหลัง

ในปัจจุบันการศึกษาเรื่องราวของชีวิตความเป็นอยู่ ศิลปวัฒนธรรมและประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นนั้นว่ามีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะสิ่งเหล่านี้ถือเป็นมรดกอันล้ำค่าที่บรรพบุรุษได้สั่งสมไว้ให้แก่อนุชนรุ่นหลัง เท่ากับเป็นการเสริมสร้างให้บุคคลมีความรู้ ความเข้าใจในท้องถิ่นที่ตนอาศัยอยู่ ทั้งยังได้ส่งเสริมความประทับใจในมรดกและวัฒนธรรม เกิดเป็นความสำนึกความรักในท้องถิ่นของตน นอกจากนี้ยังเป็นการเผยแพร่ ให้บุคคลอื่นได้มีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องของท้องถิ่นได้อย่างถูกต้องอีกด้วย

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน เป็นแผ่นดินที่กว้างใหญ่ครอบคลุมพื้นที่ถึง 1 ใน 3 ของประเทศ มีหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นสิ่งยืนยันถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีตว่าเป็นศูนย์รวมของแหล่งอารยธรรมมากกว่า 5,000 ปี มีหลายสิ่งหลายอย่างที่เกิดขึ้นเองในภูมิภาคนี้ มิใช่รับเอาอารยธรรมจากภายนอกแต่ฝ่ายเดียว ภูมิภาค ทรัพยากร เทคโนโลยีและโบราณวัตถุต่าง ๆ ในภาคล้วนแต่เป็นปัจจัยที่ช่วยให้อีสานไม่ได้เป็นสังคมที่ล้าหลังหรือโดดเดี่ยวอย่างที่เคยกล่าวและเข้าใจกัน แต่กลับได้ชื่อว่าเป็นภูมิภาคที่มีชนธรรมนิยมประเพณีที่ควรค่าแก่การยกย่อง¹ มีภาษาถิ่นเป็นของตนเองสืบทอดมาแต่โบราณ² สิ่งเหล่านี้ถือเป็นวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์เฉพาะตัว วัฒนธรรมของพวกเขาเหล่านั้นนอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความวิจิตรปราณีตและงดงามแล้วยังเป็นสิ่งที่แสดงออกซึ่งแนวคิด จิตใจบวกกับความสามารถในแง่ของการนำวัฒนธรรมมาใช้ มาถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งได้อย่างผสมกลมกลืนและอยู่รวมกันได้อย่างเป็นสุข

¹อุดม บัวศรี. "ขอนแก่นวันนี้," ใน ขอนแก่น. หน้า 31

²สมัย มาลาเพชร. "มูลมั่งทางภาษา," ใน ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น. ฉบับที่ 5 : กุมภาพันธ์ 2533, หน้า 10

ขอนแก่น* เป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ตอนกลางของภูมิภาคอีสานและตั้งอยู่ในพื้นที่คาบเกี่ยวของสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ จึงทำให้ขอนแก่นคลุมเอามรดกวัฒนธรรมของชนชาติโบราณไว้มากมายและสืบทอดมรดกทางประวัติศาสตร์ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมอีสานมาเป็นเวลายาวนาน กล่าวคือ ได้มีการขุดค้นพบซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีศึกษาคำบรรพ์ที่บริเวณโนนนกทา บ้านนาดี ตำบลบ้านโคก อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น ได้พบชั้นดิน 8 ชั้น เรียงกันอยู่โดยมีหลักฐานที่บ่งบอกถึงการทำเครื่องสำริดและเหล็ก เครื่องสำริดต่าง ๆ ที่ขุดค้นได้ในบริเวณหลุมฝังศพศึกษาคำบรรพ์ทั้งเครื่องใช้เป็นชวาน แบบแม่พิมพ์ที่ใช้หล่อ มีกำไลเขนคล้องอยู่กระดูกท่อนแขนข้อนิ้วหลายวง มีปลายหอกและภาชนะลักษณะคล้ายตะเกียงหรือกาน้ำ นอกจากสำริดแล้วยังพบเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยหินหลายชิ้น พบเครื่องประดับที่โครงกระดูกมีลูกปัดและกำไลซึ่งทำด้วยเปลือกหอยและบางชิ้นก็เป็นประเพณวัฒนธรรมชาติ มีหม้อดินวางอยู่บนอกบนหัว หม้อดินเหล่านี้เป็นเครื่องปั้นดินเผาหลายเชื้อกทาและลายเส้นทะแยง บางใบก็มีปุ่มคอคคล้ายเขาสัตว์จัดเป็นลวดลายที่เก่าแก่ที่สุด รวมทั้งพบเครื่องมือและอาวุธที่ทำด้วยเหล็กไน ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการปั้นด้ายและทอผ้าใช้ในยุคนั้นแล้ว นอกจากนี้ยังพบหัวขวานทองแดงอายุประมาณ 4,600 - 4,800 ปี เป็นหัวขวานเดียวที่พบในประเทศไทยที่ทำจากทองแดงโดยไม่ได้กลึง นำมาทาบเป็นหัวขวาน จากการวิเคราะห์พบว่ามีอายุเก่าแก่ที่สุดในเอเชียอาคเนย์ จากหลักฐานต่าง ๆ ที่ขุดพบในบริเวณดังกล่าวจึงถือว่าบริเวณจังหวัดขอนแก่นในอดีตเคยเป็นดินแดนที่มีผู้คนตั้งบ้านเมืองอยู่อาศัยและมี

* เดิมคือขามแก่น มีหลักฐานเล่ากันว่าที่บ้านขาม (ปัจจุบันคือ บ้านขาม อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น) ซึ่งเป็นเขตแขวงชั้นแก่บ้านชีโล้น มีต้นมะขามใหญ่ตายยืนต้นอยู่ แต่กลับมีใบงอกงามขึ้นต่อมาชาวบ้านได้ก่อเจดีย์ครอบต้นมะขามไว้ และถือเป็นปูชนียสถานที่สำคัญจึงถือเอานิมิตดังกล่าวมาตั้งชื่อเมืองว่า "เมืองขามแก่น" ต่อมาเรียกเพี้ยนไปเป็นเมืองขอนแก่นตราบจนทุกวันนี้

๓ ศูนย์ประชาสัมพันธ์เขต 1 กรมประชาสัมพันธ์, เทศกาลไหมขอนแก่นและผูกเสี่ยว.

อารยธรรมที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองเรื่องหลายพันปีมาแล้ว

ประวัติการตั้งบ้านเมืองของจังหวัดขอนแก่นมีหลักฐานระบุแน่ชัดว่า ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2326 ผู้ก่อตั้งคือท่านราชครูหลวง หรือท้าว(เพี้ย)เมืองแพน มีศักดิ์เป็นหลานเจ้าแก้วมงคล ท่านราชครูหลวงมีถิ่นฐานเดิมอยู่ที่อำเภอมะขาม (ท้องที่อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) ประมาณพ.ศ. 2326 ในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ท่านราชครูหลวงได้พาสมัครพรรคพวกประมาณ 330 คนเดินทางมาตั้งบ้านเรือนที่บ้านดอนกระยอมเมืองเพี้ย (ปัจจุบันอยู่ในเขต อำเภอบ้านไผ่ บางแห่งเรียกบ้านบึงบอน) ครั้นตั้งบ้านเรือนเรียบร้อยแล้วได้ขอขึ้นกับเจ้าพระยานครราชสีมา เจ้าพระยานครราชสีมาจึงได้มีใบบอกไปยังกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกเมืองขึ้นเป็นเมืองขามแก่นโดยถือเอานามพระธาตุขามแก่นที่ประชาชนเคารพนับถือเป็นสัญลักษณ์ และทรงโปรดเกล้าฯ ให้ท่านราชครูหลวงเป็นเจ้าเมืองพร้อมทั้งพระราชทานบรรดาศักดิ์มีพระราชทินนามว่าพระยานครศรีบริรักษ์บรมราชภักดี คำว่าเมืองขามแก่นต่อมาได้เรียกเพี้ยนไปเป็นเมืองขอนแก่นตราบจนทุกวันนี้⁴

ปัจจุบันจังหวัดขอนแก่นเป็นหนึ่งใน 17 จังหวัดของภาคอีสาน มีพื้นที่ทั้งหมด 10,886 ตารางกิโลเมตร หรือ 6,804 ล้านไร่ มีอาณาเขตติดกับจังหวัดอื่น ๆ ถึง 8 จังหวัด คือทิศเหนือติดกับจังหวัดอุดรธานีและจังหวัดเลย ทิศตะวันออกติดกับจังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันตกติดกับจังหวัดเพชรบูรณ์และจังหวัดชัยภูมิ ทิศใต้ติดกับจังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดบุรีรัมย์ การมีอาณาเขตติดต่อกับหลายจังหวัดประกอบกับพื้นที่ที่มากดังกล่าว ทางรัฐบาลจึงกำหนดให้ขอนแก่นเป็นเมืองศูนย์กลางหรือเมืองหลักของการพัฒนาภาคอีสานที่ได้รับการทุ่มเทและพัฒนาทุกด้านเพื่อเป็นการกระจายความเจริญออกไปสู่เมืองบริวารต่าง ๆ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 - 2534) เป็นต้นมา⁵

จากการที่รัฐบาลมีนโยบายที่จะส่งเสริมสนับสนุนการท่องเที่ยวในประเทศไทยมากขึ้นทั้ง

---

⁴อุดม บัวศรีและคณะ. รายงานการวิจัยการพัฒนาการท่องเที่ยวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. หน้า 74

⁵สำนักงานจังหวัดขอนแก่น. บรรยายสรุปจังหวัดขอนแก่น. หน้า 29

นี่ก็เพราะการท่องเที่ยวถือเป็นอุตสาหกรรมที่ทำให้เกิดการสร้างงาน สร้างอาชีพและเกิดการกระจายรายได้อันจะส่งผลให้การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเป็นไปอย่างคล่องตัว จึงได้ดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยวขึ้นทั่วทุกภาค โดยกำหนดให้มีเมืองหลัก เมืองรอง เมืองเศรษฐกิจด้านการท่องเที่ยว โดยเฉพาะจังหวัดขอนแก่นได้ถูกกำหนดให้เป็นเมืองศูนย์กลางทางการท่องเที่ยวระดับจังหวัดทั้งนี้เพราะเมื่อพิจารณาถึงสภาพของการพัฒนา สถานที่ตั้งปัจจัยพื้นฐานต่าง ๆ ตลอดจนมีสิ่งอำนวยความสะดวกอย่างเพียงพอและเหมาะสม รวมทั้งมีสิ่งจูงใจทางการท่องเที่ยวที่ดีและมากเพียงพอแล้ว พบว่าจังหวัดขอนแก่นมีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญและมีชื่อเสียงทั้งในเมืองและชานเมืองและเป็นที่ยอมรับของจังหวัด เช่น เขื่อนอุบลรัตน์ บึงแก่นนคร พระธาตุขามแก่น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติผ้าไหมชนบท ฯลฯ นอกจากนี้ทางจังหวัดยังได้พัฒนารูปแบบของชีวิตความเป็นอยู่ ศิลปวัฒนธรรมและปัจจัยด้านอื่น ๆ ให้มีความเจริญอย่างรวดเร็วเพื่อให้สมกับคำกล่าวที่ว่าเมืองหัวใจของภาคอีสานอย่างแท้จริง และมีทุกสิ่งทุกอย่างที่จะหยิบยื่นให้ผู้มาเยือน

2. ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

2.1 เพื่อศึกษาเรื่องราวของจังหวัดขอนแก่น ทั้งทางด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ การปกครอง สภาพสังคม เศรษฐกิจ ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชากรในจังหวัด

2.2 เพื่อศึกษาถึงทรัพยากรการท่องเที่ยวที่เป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และสถานที่ท่องเที่ยวอื่น ๆ ที่น่าสนใจ ตลอดจนศึกษาถึงแผนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดขอนแก่น

2.3 เพื่อศึกษาถึงปัจจัยในการส่งเสริมการท่องเที่ยวรวมทั้งศึกษาถึงปัญหาในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดขอนแก่น

2.4 เพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับจังหวัดขอนแก่นให้แพร่หลายมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังเป็นการรักษามรดกของชาติที่นับวันจะสูญหาย เนื่องจากมีผู้จับบันทึกน้อยและผู้รู้ก็สูญสิ้นไปตามกาลเวลา

2.5 เพื่อกระตุ้นให้เกิดความรักและตระหนักถึงคุณค่าในสิ่งที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ในท้องถิ่นของตน

3. ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

3.1 ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาและเข้าใจถึงสภาพทั่วไปของจังหวัดขอนแก่น อาทิเช่น ด้านภูมิศาสตร์ การปกครอง สังคม เศรษฐกิจตลอดจนศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพชีวิต ความเป็นอยู่ของประชากรในจังหวัด

3.2 ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะทำให้ทราบถึงทรัพยากรท่องเที่ยวที่เป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และสถานที่ท่องเที่ยวอื่น ๆ ที่น่าสนใจรวมทั้งได้ทราบถึงแผนการในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดขอนแก่น

3.3 ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะทำให้ทราบถึงปัญหาต่าง ๆ ในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดขอนแก่น เพื่อที่จะได้นำมาเป็นแนวทางในการปรับปรุงแก้ไขกันต่อไป

3.4 เพื่อเป็นการเผยแพร่ประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมและสถานที่ท่องเที่ยวที่น่าสนใจของจังหวัดขอนแก่นให้แก่คนทั่วไป อีกทั้งยังเป็นการอนุรักษ์ให้เป็นมรดกของชาติสืบไป

3.5 เพื่อเป็นแนวทางในการกระตุ้นความสนใจและสร้างจิตสำนึกในความรักและหวงแหนในมรดกทางสังคมที่บรรพบุรุษได้สร้างสมไว้ในท้องถิ่นของตน และนำไปสู่การศึกษาค้นคว้าเรื่องราวเกี่ยวกับท้องถิ่นในด้านอื่น ๆ ต่อไป

3.6 ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะเป็นประโยชน์สำหรับใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงในการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวต่าง ๆ ของจังหวัดขอนแก่นแก่ผู้สนใจทั่วไป

4. ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

4.1 เน้นศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของจังหวัดขอนแก่น

4.2 การศึกษาค้นคว้าจะศึกษาเฉพาะแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจในจังหวัดขอนแก่นโดยจะแยกศึกษาตามประเภทของทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งได้แก่ แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ แหล่งท่องเที่ยวประวัติศาสตร์และโบราณคดี แหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรม แหล่งท่องเที่ยวศิลปกรรมและแหล่งท่องเที่ยวกิจกรรมการผลิต

4.3 ศึกษาเฉพาะแผนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งเน้นศึกษาถึงปัญหาในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดขอนแก่นในปัจจุบัน

4.4 เน้นศึกษาปริมาณของทรัพยากรการท่องเที่ยวและปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวในจังหวัดขอนแก่น โดยนำเสนอข้อมูลที่น่าสนใจและเป็นปัจจุบันมากที่สุด

5. วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ดำเนินการศึกษาค้นคว้าโดยการติดต่อสอบถามข้อมูลต่าง ๆ โดยตรงจากสถานที่ราชการที่เกี่ยวข้องทุกแห่ง เช่น ศาลากลางจังหวัด ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ และแหล่งค้นคว้าอื่น ๆ ในจังหวัดขอนแก่น นอกจากนี้ยังได้ศึกษาเพิ่มเติมจากหลักฐานต่าง ๆ ทั้งที่เป็นหลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) และหลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) นำเสนอข้อมูลโดยใช้วิธีการเขียนในรูปแบบของการพรรณาคความ (Description)

6. แหล่งศึกษาค้นคว้า

- 6.1 หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร
- 6.2 หอสมุดกรมการปกครองกระทรวงมหาดไทย
- 6.3 ศาลากลางจังหวัดขอนแก่น
- 6.4 การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานขอนแก่น
- 6.5 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จังหวัดขอนแก่น
- 6.6 ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น
- 6.7 หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยขอนแก่น
- 6.8 หอสมุดมหาวิทยาลัยนเรศวร
- 6.9 ศูนย์หลักฐานทางประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

บทที่ 1

สภาพทั่วไปของจังหวัดขอนแก่น

1.1 ประวัติความเป็นมา

ตามประวัติย่อของอนุสาวรีย์พระนครศรีบริรักษ์ (เพี้ย เมืองแพน พัน) ปรากฏหลักฐานการเกิดของจังหวัดขอนแก่นว่า เมื่อปี พ.ศ. 2322 เมืองเวียงจันทร์ซึ่งขึ้นแก่ไทยเกิดความไม่สงบ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกกับเจ้าพระยาสุรสีห์ ยกทัพไประงับเหตุการณ์เมื่อเมืองเวียงจันทร์เป็นปกติแล้ว เจ้าแก้วบุษุม กับพระยาเมืองแพน (เพี้ย* เมืองแพน) สองพี่น้องซึ่งเป็นโอรสของเจ้าแสนแก้วปัจจุทุม (ท้าวแสนแก้วบุษุม**) ได้ยกกองทัพจากบ้านเพี้ยบุ๋ม เขตแขวงตุลาคมที่ขึ้นเมืองเวียงจันทร์ในปัจจุบันนี้ ข้ามโขงมาตั้งถิ่นฐานอยู่บ้านโพธิ์ตาก บ้านยางเดี่ยว บ้านโพธิ์ศรี บ้านโพธิ์ชัย บ้านสร้างและบ้านชีโล้น เจ้าแก้วบุษุมตั้งอยู่บ้านโพธิ์ชัย พระยาเมืองแพนตั้งอยู่บ้านชีโล้นคุมไพร่จรรจรค์คนละ 500 คน ทำราชการขึ้นอยู่กับเมืองสุวรรณภูมิ

ต่อมาปี พ.ศ. 2331 พระยาเมืองแพน บ้านชีโล้นต้องการที่จะตั้งตนเป็นใหญ่ของขุนนาง จิงหาราษฎรไพร่พลประมาณ 330 คน แยกจากเมืองสุวรรณภูมิไปขอตั้งเมืองใหม่ที่ฝั่งบึงบอน*** แล้วขอให้ทางกรุงเทพฯ ตั้งเป็นเมืองขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ โดยผ่านทางสายการปกครองควบคุมจากเมืองนครราชสีมา ซึ่งถือว่าเป็นตัวแทนอำนาจของกรุงเทพฯ ในภูมิภาคนี้ อย่างไรก็ตามหลัก

*เพี้ย แปลว่าผู้กล้า นักรบ เทียบกับบรรดาศักดิ์ของไทยคือ พระยา

**บุษุม = บรม

***บึงบอนในอดีตคือบ้านดอนกระยอมหรือบ้านดอนพยอม แต่ปัจจุบันดิน ขึ้นเป็นไร่นา ราชการไปแล้ว

นิยายปรัมปรากล่าวว่า ครั้งหนึ่งต้นมะขามใหญ่ที่ตัดโค่นลงไว้หลายปีกับงอกงามมีกิ่งก้านสาขาขึ้นอีก ชาวเมืองถือว่าเป็นนิมิตรอันดีคือลี้ภัย จึงพร้อมใจกันสร้างเจดีย์ ครอบต้นมะขามแก่นั้นไว้ และถือเป็นสิ่งเคารพบูชามาตั้งแต่นั้น ต่อมาคำว่า "ขามแก่น" ก็เพี้ยนเป็น "ขอนแก่น" จังหวัดนี้ตั้งเป็นเมืองเมื่อ พ.ศ. 2326 ในรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 1 ตราประจำจังหวัดขอนแก่น

ฐานการตั้งเมืองขอนแก่นนั้นมีปรากฏในพงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน ซึ่งชี้ให้เห็นอย่างชัดเจน เกี่ยวกับการตั้งเมืองนี้ว่า "...1159 ปีมเสง นพศก (พ.ศ. 2340) ฝ่ายเจ้าเพี้ยเมืองแพน บ้านชีโล่นเมืองสุวรรณภูมิเห็นว่าเมืองแสนได้เป็นเจ้าเมืองชนบทก็อยากจะได้เป็นบ้าง จึงเกลี้ยกล่อมผู้คนได้อยู่ในบังคับสามร้อยเศษ จึงสมัครขึ้นอยู่ในเจ้าพระยามหาณรงค์ราชสีมาแล้วขอตั้งบ้านบึงบอนเป็นเมือง เจ้าพระยามหาณรงค์ราชสีมาได้มีใบบอกมายังกรุงเทพฯ จึงโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เมืองแพนเป็นพระยามาครศรีบริรักษ์ เจ้าเมืองยกบ้านบึงบอนขึ้นเป็นเมืองขอนแก่นขึ้นเมืองนครราชสีมา 2340 ในรัชกาลที่ 1 กรุงเทพฯ เพี้ยเมืองแพน...อยู่บ้านชีโล่น...ได้เกลี้ยกล่อมผู้คนตัวเล็กได้ราว 300 คนแล้วเข้าหาเจ้าพระยามาครศรีสีมา เจ้าเมืองนครราชสีมากราบเรียนชี้แจงความประสงค์อยากจะเป็นเจ้าเมืองและเมื่อเป็นเจ้าเมืองแล้วก็ขอขึ้นเมืองนครราชสีมาและขอรับอาสาทำราชการผูกส่วยตามประเพณี"² ต่อมาหลังจากที่พระเจ้ากรุงธนบุรีได้รวบรวมอาณาจักรเป็นปึกแผ่นแล้วก็ได้ขยายอำนาจมาทางภาคอีสานและดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง ได้ชัยชนะหัวเมืองเวียงจันทน์ นครจำปาศักดิ์และหลวงพระบางในปี พ.ศ. 2322³

ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์หัวเมืองอีสานได้รับการเอาใจใส่มากขึ้นโดยเฉพาะในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชประสงค์ที่จะตั้งหัวเมืองขึ้นนอกให้เป็นกำลังของเมืองนครราชสีมาจึงโปรดเกล้าฯ ให้เกลี้ยกล่อมพระยาในท้องที่ให้ไปตั้งภูมิลำเนาตามที่สมควรจะบำรุงให้เกิดประโยชน์ใครพาสัครพรรคพวกไปตั้งอยู่เป็นหลักแหล่งจนเป็นที่ประชุม ณ ที่ใด ก็โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งที่นั่นเป็นเมืองมีอาณาเขตปกครอง...⁴ ด้วยเหตุนี้หัวเมืองในภาคอีสาน

1ม.ร.ว.วิจิตร จิตติยะโสธร. "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน," ใน เมืองในภาคอีสาน, หน้า 26-27

2เติม วิชาคณฺพจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสานเล่ม 1. หน้า 324

3ครุสภา, องค์การ. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 70. หน้า 189

4สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำรงภูวณราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้านริศรานุกิตติวงศ์. สาส์นสมเด็จ เล่ม 6. หน้า 245

จึงได้ตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นจำนวนมาก รวมทั้งเมืองขอนแก่นด้วย

เมื่อมีการตั้งเมืองขอนแก่นขึ้นแล้ว ปรากฏว่ามีการย้ายเมืองหลายครั้งด้วยกันคือปี พ.ศ. 2339 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เพี้ยเมืองแพนอยู่บ้านชีโล่น ได้ย้ายเมืองจากบ้านชีโล่นไปตั้งเมืองใหม่ที่บ้านดอนกระยอม แขวงเมืองชนบท โดยขอตั้งเป็นเมืองขึ้นและขอส่งบรรณาการตรงต่อกรุงเทพฯ ไม่ต้องผ่านเมืองสุวรรณภูมิต่อไป การย้ายที่ตั้งเมืองครั้งนี้อ้างว่าบ้านดอนกระยอมใกล้กับเขตแขวงเมืองโคราชหรือเมืองนครราชสีมาซึ่งเข้าใจว่าน่าจะเป็นกุศโลบายที่ไม่ประสงค์จะขึ้นกับเมืองสุวรรณภูมิและอยากเป็นเมืองใหญ่ขึ้น⁵ รวมทั้งต้องการความเป็นอิสระ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เพี้ยเมืองแพนเป็นพระนครศรีบริรักษ์ เจ้าเมืองขอนแก่นในเวลาต่อมา

ปี พ.ศ. 2352 ปลายสมัยรัชกาลที่ 1 ได้ย้ายเมืองขอนแก่นไปตั้งอยู่ ณ บ้านดอนพันชาด ต่อมาพระนครศรีบริรักษ์ (เพี้ยเมืองแพน) ถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. 2354 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าราชบุตร น้องชายพระนครศรีบริรักษ์ ผู้ซึ่งได้รับความดีความชอบในการทำศึกกับมอญช่วยเมืองเชียงใหม่ ขึ้นเป็นเจ้าเมืองขอนแก่น พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยานครศรีบริรักษ์บรมราชภักดีศรีสุสุนทร อยู่ที่บ้านดอนพันชาदनานถึง 27 ปี⁶

ต่อมาปี พ.ศ. 2381 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ย้ายเมืองขอนแก่นจากบ้านดอนพันชาดมาตั้งอยู่ริมฝั่งบึงพระลับในหนอง สำหรับการย้ายเมืองในครั้งนี้มีเรื่องเล่าว่า เกิดการแย่งราษฎรไพร่พลคนในสังกัดกันเกี่ยวกับส่วยอากรบรรณาการ และบริเวณบ้านดอนพันชาดได้เกิดแผ่นดินแยก ทำให้ไพร่พลได้รับบาดเจ็บล้มตายเป็นจำนวนมากจึงถือว่าบริเวณดังกล่าวเป็นอวมงคลและไม่เหมาะที่จะเป็นที่ตั้งเมืองขอนแก่นอีกต่อไป

ครั้นปี พ.ศ. 2398 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ย้ายเมืองจากบ้านในหนองไปตั้งทางทิศตะวันออกของบึงพระลับในหนอง และต่อมาพระยานครศรีบริรักษ์

---

⁵สมชาย พุ่มสอาด และประเสริฐ ลีวานันท์, จังหวัด เล่ม 2, หน้า 268

⁶นิวัฒน์ พ. ศรีสุวรรณันท์, ประวัติศาสตร์ชาติไทย-ลาว, หน้า 109

บรมราชภักดีศรีสุภสุนทร ถึงแก่กรรม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท้าวอินธิวงษ์ บุตรชายคนเล็กของพระยานครศรีบริรักษ์บรมราชภักดี ซึ่งเป็นผู้ราชผู้เปรี๊ยะและมีความรู้วิชาการต่าง ๆ เป็นเจ้าเมืองขอนแก่นและรับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาในราชทินนามของบิดาสืบแทนต่อไป ท้าวอินธิวงษ์เป็นเจ้าเมืองขอนแก่นได้ไม่นานก็ถึงแก่อนิจกรรมและหลังจากนั้นได้ย้ายเมืองขอนแก่นไปอยู่ที่บ้านดอนขมและท้าวอุ ก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าเมืองคนต่อมา

ครั้นปี พ.ศ. 2434 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เปลี่ยนการปกครองหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลเสียใหม่ โดยเปลี่ยนให้บริเวณหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือเป็นหัวเมืองลาวพวน ให้เมืองขอนแก่นขึ้นกับหัวเมืองลาวพวน⁷ และในปีนั้นเองได้โปรดเกล้าฯ ให้พลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ซึ่งขณะนั้นดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอไปเป็นข้าหลวงต่างพระองค์ สำเร็จราชการมณฑลลาวพวน กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมทรงพิจารณาเห็นว่าที่ตั้งของเมืองขอนแก่นบริเวณบ้านดอนขมนั้นไม่สะดวกแก่การติดต่อราชการ เนื่องจากอยู่ห่างไกลเส้นทางคมนาคม จึงโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเมืองไปตั้งอยู่ที่บ้านทุ่ม และได้เปลี่ยนนามตำแหน่งเจ้าเมืองเป็นผู้ว่าราชการเมือง

ต่อมาปี พ.ศ. 2443 เมืองขอนแก่นได้ย้ายที่ตั้งเมืองอีกครั้ง เนื่องจากบริเวณบ้านทุ่มเป็นที่ดอนเมื่อถึงคราวหน้าแล้งจะกันดารน้ำมาก ทำให้ชาวเมืองได้รับความยากลำบากจึงได้ย้ายเมืองมาตั้งที่บึงพระลับโนนทองซึ่งในอดีตเคยเป็นที่ตั้งของเมืองขอนแก่นมาแล้ว หลังจากนั้นท้าวอุ ผู้ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองมาถึง 34 ปี ก็ได้กราบถวายบังคมลาออกจากราชการเพราะเหตุชราทุพพลภาพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระพิทักษ์สารคม (หนูหล้า สุนทรพิทักษ์) ผู้ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นปลัดเมืองขอนแก่นเมื่อครั้งที่ตั้งเมืองอยู่ที่บ้านทุ่ม เป็นผู้ว่าราชการเมืองคนต่อมา และในปีนั้นเองได้โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อตำแหน่งข้าหลวงประจำเมืองขอนแก่นเป็น "ข้าหลวงประจำบริเวณพาสี" ส่วนเมืองขึ้นให้เปลี่ยนเป็นอำเภอ ผู้เป็นเจ้าเมืองให้เปลี่ยนเป็นนายอำเภอและอุปราชเป็นปลัดอำเภอ พระพิทักษ์สารคม

เป็นผู้ว่าราชการการเมืองเพียง 2 ปี ก็ถึงแก่กรรมผู้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจำบริเวณพหาลีในขณะนั้นคือ ขุนผดุงแคว้นประจันต์ จึงได้เป็นผู้ว่าราชการเมืองแทน และปีต่อมาขุนผดุงแคว้นประจันต์ได้ย้ายไปเป็นข้าหลวงประจำบริเวณเมืองสกลนครแล้วย้ายพระวิไลยสิทธิกรรมมาเป็นข้าหลวงประจำบริเวณพหาลีสืบแทนต่อไป

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำว่า เมืองมาเป็นจังหวัดและนามผู้ว่าราชการเมืองให้เรียกว่า ผู้ว่าราชการจังหวัด และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิชิตรัตน์ศรีสุราษฎร์ธานี (พร พิมพสุต) เป็นพระยาพิศาลสารเกษตรดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่น ในขณะที่ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่นนั้น พระยาพิศาลสารเกษตรได้กระทำสาธารณประโยชน์แก่จังหวัดหลายประการ ที่สำคัญ คือ การขยายเมืองให้กว้างขวางขึ้นกว่าเดิมโดยการวางผังเมืองและตัดถนนในเมืองเพิ่มขึ้นหลายสาย เพื่อให้ประชาชนได้รับความสะดวก ขอพระราชทานสร้างสนามบินขึ้นบริเวณริมทุ่งสำโรง ทำถนนบั้งเป็นที่เพาะพันธุ์สัตว์น้ำและเป็นสถานที่พักผ่อนตากอากาศ สร้างทางรถยนต์สายสำคัญ ๆ เชื่อมต่อจังหวัดต่าง ๆ เช่น นครราชสีมา อุตรธานี และจังหวัดมหาสารคาม ซึ่งปัจจุบันเส้นทางดังกล่าวเป็นทางหลวงแผ่นดินสายสำคัญที่ใช้ในการคมนาคมระหว่างจังหวัดต่าง ๆ ตลอดจนได้สร้างจวนผู้ว่าราชการจังหวัดและใช้มาจนถึงทุกวันนี้

ปี พ.ศ. 2476 หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตย ทางราชการได้ยกเลิกมณฑลทั้งหมด และให้เปลี่ยนตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดมาเป็นข้าหลวงประจำจังหวัดอีกครั้งขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย^๘ และย้ายหลวงวุฒิราษฎร์รักษา (วุฒิ สรสงคราม) ข้าหลวงประจำจังหวัดสมุทรปราการมาเป็นข้าหลวงประจำจังหวัดขอนแก่น ในสมัยของท่านผู้นี้เป็นผู้ฝึกฝนกิจการบ้านเมืองและดูแลเอาใจใส่เยี่ยมเยียนราษฎรเป็นอย่างดี กิจการสาธารณประโยชน์ในสมัยของหลวงวุฒิราษฎร์รักษาที่ควรยกย่องมีอยู่หลายประการ กล่าวคือ ได้จัดการ

^๘คาร์ตัน เมตตาริกานนท์. "ความเป็นมาและการจัดการปกครอง," ใน ขอนแก่น.

แก้ไขตัดแปลงถนนหนทางหลายสายมีการวางแผนสร้างอาคารสถานที่ราชการใหม่ เช่น สร้าง เรือนจำ สร้างโรงเรียนการช่างสตรีขอนแก่นซึ่งดำรงอยู่จนบัดนี้ สร้างโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดปัจจุบันคือโรงเรียนสตรีกัลยาณวัตร วางแผนการสร้างระบบชลประทาน การคมนาคมระหว่าง ตำบล อำเภอ ระบบการศึกษา การศาสนาของจังหวัดขึ้นเป็นแนวทางปฏิบัติต่อมา รวมทั้งได้ขอแรง ราษฎรในหมู่บ้านเมืองเก่า บ้านโนนทันและบ้านตุม ชุดลอกและทำถนนรอบบึงเมืองเก่า ทำถนน ขยาย เข้าไปในบึงและสร้างสโมสรข้าราชการไว้ปลายถนนและปลายซอย สำหรับเป็นที่พักผ่อน หย่อนใจ แต่การก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จก็ถูกย้ายไปเป็นข้าหลวงประจำจังหวัดตรัง และแต่งตั้งให้ พระพรหมศาสน์สาทร (สง่า คุปตารักษ์) ข้าหลวงประจำจังหวัดสกลนคร มาเป็นข้าหลวงประจำ จังหวัดขอนแก่น ในสมัยนี้ได้เกิดกรณีพิพาทกับอินโดจีน ฝรั่งเศสและท่านผู้นี้ได้บำเพ็ญประโยชน์ สาธารณะที่สำคัญคือ จัดสร้างสายโทรเลข โทรศัทพ์จากอำเภอเมืองขอนแก่นไปยังอำเภอภูเวียง ทำให้การติดต่อสื่อสารได้รับความสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น จัดสร้างหอกระจายข่าววิทยุขึ้นภายใน บริเวณศาลากลางจังหวัด เพื่อให้ประชาชนได้รับทราบข่าวสารต่าง ๆ ของบ้านเมือง แก้ไขตัดแปลง ระเบียบแบบแผนในวงราชการและเอาใจใส่ทำนุบำรุงบ้านเมืองเป็นอย่างดี เช่น วางแผนการ คมนาคม การชลประทาน การศาสนาและการศึกษาเพิ่มขึ้นรวมทั้งส่งเสริมให้มีการสอนแบบที่กระตือรือร้นในโรงเรียนการช่างสตรีขึ้น ตลอดจนให้ความช่วยเหลือในกิจการทางทหารในคราวกรณีพิพาท อินโดจีน-ฝรั่งเศสเป็นอย่างดี เช่นวางแผนการป้องกัน เพราะจังหวัดขอนแก่นมีเส้นทางสำคัญที่ เชื่อมต่อไปยังจังหวัดอุดรธานี หนองคาย สกลนคร นครพนมและอินโดจีนฝรั่งเศส ช่วยจัดการให้ ทางราชการทหารได้รับความสะดวกทุกวิถีทางจนเหตุการณ์ยุติลงและประเทศไทยก็ได้รับคืนแดนคืน มา 4 จังหวัด คือ นครจำปาศักดิ์ พิบูลสงคราม พระตะบองและล้านช้าง

ต่อมาปี พ.ศ. 2484 กระทรวงมหาดไทยได้แต่งตั้งให้พระบรมศาสน์สาทรไปเป็นข้า หลวงประจำจังหวัดหนองคายและแต่งตั้งให้ขุนธรรมวัชรูราทร (ธรรมรัตน์ ไรจนสุนทร) ข้าหลวง ประจำจังหวัดนครนายกมาเป็นข้าหลวงประจำจังหวัดขอนแก่น ในสมัยที่ขุนธรรมวัชรูราทร เป็น ข้าหลวงประจำจังหวัดขอนแก่นนั้น ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยดีตามโครงการ การคมนาคม การชลประทาน การศึกษา ปรานปรามโจรผู้ร้ายและบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ราษฎรตามที่ข้าหลวงประจำจังหวัดคน ก่อนได้วางโครงการไว้แล้ว อีกทั้งยังเป็นผู้ค้นคว้ารวบรวมประวัติจังหวัดขอนแก่นขึ้นแล้วรายงาน

ต่อกระทรวงมหาดไทย เป็นเอกสารหลักฐานไว้ชั้นหนึ่ง โดยให้ชื่อว่า รายงานข้อราชการจังหวัด
ขอนแก่น⁹

ปี พ.ศ. 2495 ทางกรมได้เปลี่ยนนามตำแหน่งข้าหลวงประจำจังหวัดมาเป็นผู้ว่าราชการ
จังหวัดและใช้มาจนกระทั่งปัจจุบัน¹⁰ ต่อมาปี พ.ศ. 2506 - 2508 ได้ย้ายที่ตั้งศาลากลางซึ่ง
เดิมตั้งอยู่ที่บ้านพระลับ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง มาสร้างใหม่ที่สนามบินเก่า ปัจจุบันเรียกว่า
ศูนย์ราชการ และหลังจากนั้นตัวเมืองขอนแก่นก็เจริญเรื่อยมาครบจนทุกวันนี้

1.2 สภาพภูมิศาสตร์

จังหวัดขอนแก่นตั้งอยู่ตอนกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ บริเวณที่ราบสูงโคราช
ระหว่างเส้นรุ้งที่ 16 - 17 องศาเหนือ และเส้นแวงที่ 102 - 103 องศาตะวันออก¹¹ มีพื้นที่
ทั้งสิ้น 10,886 ตารางกิโลเมตรหรือประมาณ 6,804 ล้านไร่ แยกเป็นพื้นที่ในเขตชนบท
10,769.25 ตารางกิโลเมตรและเขตเมือง 89.75 ตารางกิโลเมตร¹² มีอาณาเขตติดต่อกับ
จังหวัดใกล้เคียงดังนี้คือ

ทิศเหนือ ติดต่อกับจังหวัดอุดรธานีตามแนวเขตอำเภอโนนสะอาด อำเภอศรีบุญเรือง
อำเภอโนนสังและจังหวัดเลย ตามแนวเขตอำเภอภูกระดึง

ทิศตะวันออก ติดต่อกับจังหวัดกาฬสินธุ์ ตามแนวเขตอำเภอท่าคันโท อำเภอยางตลาด
และจังหวัดมหาสารคาม ตามแนวเขตอำเภอเชียงยืน อำเภอบรบือและอำเภอโกสุมพิสัย

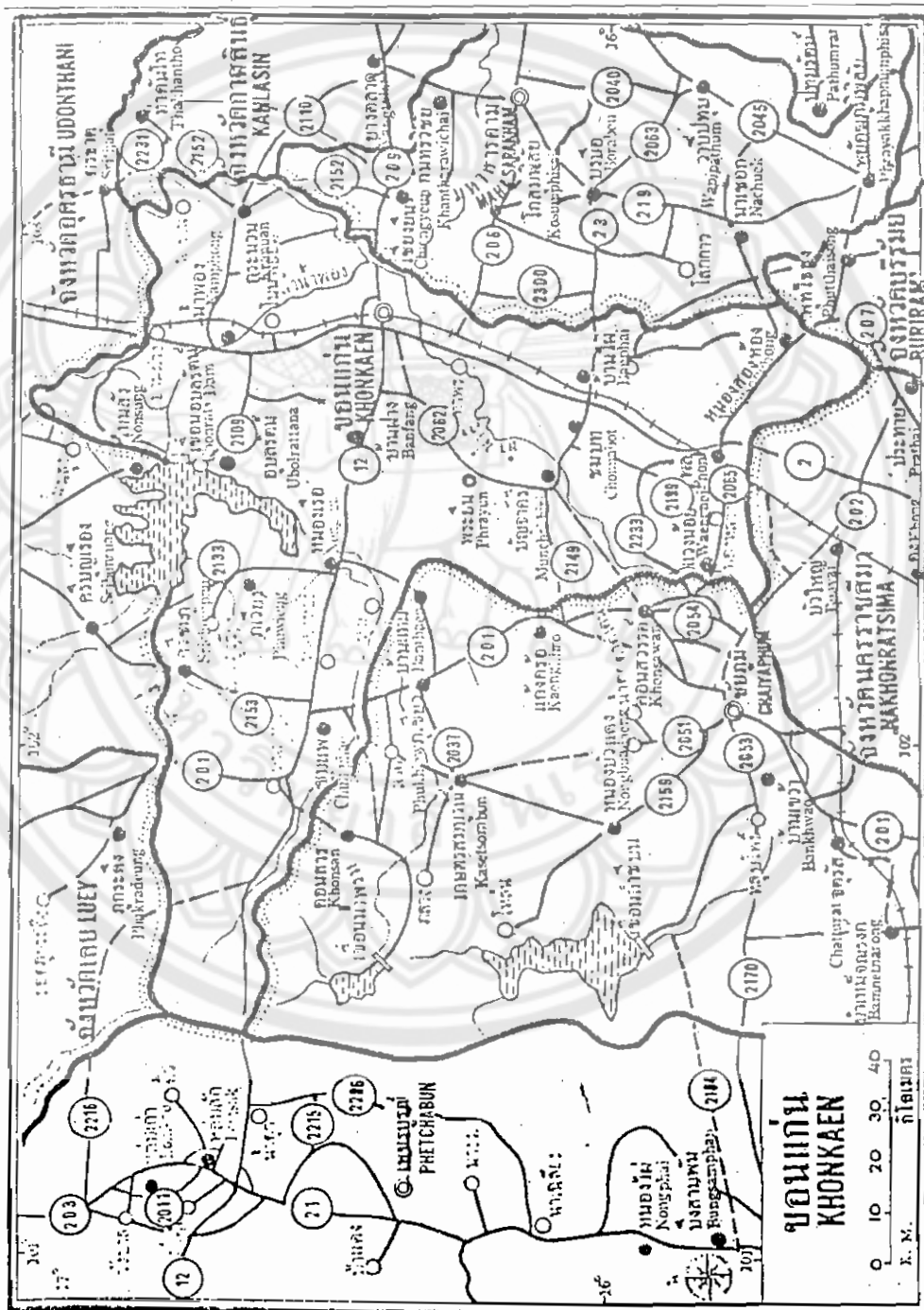
⁹สมชาย พุ่มสอาด และประเสริฐ ลีวานันท์, ล.ด. หน้า 279

¹⁰สำนักงานจังหวัดขอนแก่น, บรรยายสรุปจังหวัดขอนแก่น, หน้า 4

¹¹ปราโมทย์ ทัศนาวรรณ, จังหวัดของเรา 17 จังหวัด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, หน้า 15

¹²สำนักงานจังหวัดขอนแก่น, แผนพัฒนาจังหวัด 5 ปี (พ.ศ. 2535 - 2539) จังหวัด

ภาพที่ 2 แผนที่จังหวัดขอนแก่น

ทิศตะวันตก ติดต่อกับจังหวัดชัยภูมิ ตามแนวเขตอำเภอแก้งคร้อ อำเภอภูเขียว อำเภอคอนสารและจังหวัดเพชรบูรณ์ตามแนวเขตอำเภอหล่มเก่า กิ่งอำเภอน้ำหนาว

ทิศใต้ ติดต่อกับจังหวัดนครราชสีมา ตามแนวเขตอำเภอประทวน อำเภอบัวใหญ่และจังหวัดบุรีรัมย์ ตามแนวเขตอำเภอพุทไธสง

ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดขอนแก่นโดยทั่วไปเป็นที่ราบสูง ระดับพื้นที่อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลางโดยเฉลี่ย 100 - 200 เมตร พื้นที่สูงต่ำสลับกันเป็นลูกคลื่นลาดเทไปทางทิศตะวันออก ทางด้านทิศตะวันตกพื้นที่จะเป็นที่ราบสูงและภูเขา ภูเขาที่สำคัญได้แก่ ภูพานคำ ภูผาแดง ภูผาคำ ภูแอ่น ภูเวียง ภูเม็งและภูผาม่าน บริเวณด้านทิศตะวันตกนี้จะเหมาะแก่การปลูกพืชไร่และเลี้ยงสัตว์ ส่วนพื้นที่ทางด้านทิศตะวันออกเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำเหมาะแก่การทำนาและทำการเกษตรอื่น ๆ โดยอาศัยแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญ ๆ เช่น แม่น้ำพอง แม่น้ำชีและแม่น้ำเชิญ ส่วนพื้นที่บริเวณตอนกลางบางส่วนและบริเวณตอนล่างของจังหวัดนั้นพบว่าลักษณะของดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย ประกอบกับแหล่งน้ำธรรมชาติน้อยจึงทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำไม่สามารถเก็บกักน้ำได้ ดังนั้นในฤดูแล้งจึงมักเกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำอยู่เสมอ

1.3 สภาพภูมิอากาศ

ลักษณะอากาศของจังหวัดขอนแก่นเป็นแบบกึ่งร้อนกึ่งแห้งสลับกัน มี 3 ฤดูกาล คือ

1. ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ - เดือนเมษายน อากาศร้อนทั้งกลางวันและกลางคืนอุณหภูมิโดยเฉลี่ย 36 องศาเซลเซียส

2. ฤดูฝน ฝนจะเริ่มตกประปรายตั้งแต่เดือนมีนาคมและจะเริ่มตกมากขึ้นในเดือนพฤษภาคม ช่วงเดือนสิงหาคม - เดือนตุลาคมจะเป็นระยะที่ฝนตกหนัก แล้วค่อย ๆ เบาลงลงในเดือนพฤศจิกายน ซึ่งเป็นปลายฤดูฝน ฝนที่ได้รับจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงเหนือ ตกไม่ค่อยทั่วถึงและไม่เพียงพอแก่การทำนา แต่ฝนที่ได้รับจากดีเปรสชันที่เกิดจากทะเลจีน จะทำให้ท้องที่จังหวัดขอนแก่นได้รับน้ำฝนอย่างทั่วถึง หากปีใดลมชนิดนี้พัดผ่านหลายครั้งจะทำให้หน้าท่วมและทำให้ไร่นาเสียหายเป็นจำนวนมาก ปริมาณน้ำฝนโดยเฉลี่ยวัดได้ 1,255.1 มิลลิเมตรต่อปี ความชื้นสัมพัทธ์

ต่ำสุด 33.67% สูงสุด 97.00% ¹³ กำลังลมมีความเร็วสูงสุด 52 กิโลเมตรต่อชั่วโมง

3. ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน - เดือนมกราคม อากาศจะหนาวเย็นที่สุดในเดือนธันวาคม - เดือนมกราคม ในเดือนกุมภาพันธ์อากาศจะอบอุ่นและเริ่มร้อนขึ้นบ้างเล็กน้อย อุณหภูมิโดยเฉลี่ย 20 - 15 องศาเซลเซียส¹⁴

1.4 ทรัพยากรธรรมชาติ

จังหวัดขอนแก่นมีแหล่งทรัพยากรที่สำคัญดังนี้

1.4.1 ดิน มีลักษณะเป็นดินปนทราย มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำและมีปัญหาการพังทลายสูง อันเนื่องมาจากการถูกชะล้างและบางพื้นที่เป็นดินเค็มที่มีปริมาณเกลือละลายน้ำได้อยู่เป็นปริมาณมากเกินความต้องการซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการเจริญเติบโตของพืช โดยเฉพาะช่วงฤดูแล้ง ความชื้นชั้นของเกลือในดินจะมีปริมาณมาก ทำให้การเพาะปลูกได้ผลผลิตน้อย และในปัจจุบันพบว่าพื้นที่ดินเค็มมีประมาณ 50% ของพื้นที่ในเขตบริเวณตอนล่างของจังหวัด

1.4.2 แหล่งน้ำ ประกอบด้วยแหล่งน้ำบนผิวดินและแหล่งน้ำใต้ดิน สำหรับแหล่งน้ำบนผิวดินนั้น เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญต่อการใช้อุปโภค บริโภคของประชาชนในชนบท รวมทั้งใช้ในการเกษตรกรรม ที่สำคัญได้แก่ แม่น้ำพอง แม่น้ำชีและแม่น้ำเชิญ ตลอดจนหนองน้ำ บึงธรรมชาติและลำห้วยต่าง ๆ ซึ่งมีกระจายอยู่ในพื้นที่ทุกอำเภอ ส่วนแหล่งน้ำใต้ดินนั้น ส่วนใหญ่เป็นน้ำที่ได้จากการเจาะบ่อบาดาล มีอัตราการไหลของน้ำที่จะใช้ประโยชน์ได้ประมาณ 5 - 50 แกลลอนต่อนาที สำหรับแหล่งน้ำใต้ดินนั้นปัจจุบันพบว่ามีปัญหาเรื่องคุณภาพน้ำที่ไม่อยู่ในเกณฑ์เพียงพอที่จะใช้บริโภคได้ เพราะมีความเค็มและเป็นน้ำกร่อย โดยเฉพาะตั้งแต่ความลึก 25 ฟุตลงไปและความลึกเกินกว่า 400 ฟุตจะมีเกลือหินปนอยู่ นอกจากปัญหาคุณภาพของน้ำแล้ว ปริมาณน้ำที่ได้จากแหล่งน้ำใต้ดินยังมี

¹³ด. หน้า 2

¹⁴สมชาย พุ่มสอาด และประเสริฐ ลีวานันท์. ล.ด. หน้า 290

น้อยและไม่เพียงพอกแก่การอุปโภค บริโภคอีกด้วย

1.4.3 ป่าไม้ ประกอบด้วยป่าสงวนแห่งชาติจำนวน 22 ป่าและป่าเตรียมสงวน 1 ป่า มีเนื้อที่รวมทั้งสิ้นประมาณ 1,840,000 ไร่ หรือ 27.04% ของพื้นที่ทั้งจังหวัด¹⁵ ปัจจุบันบริเวณพื้นที่ที่ยังคงสภาพป่าอยู่มากจะอยู่ในบริเวณทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือและบริเวณบางส่วนของตอนเหนือของจังหวัด

1.4.4 แหล่งก๊าซธรรมชาติ ได้สำรวจพบก๊าซธรรมชาติที่อำเภอ น้ำพองและอำเภอบางบัวทอง พบเกลือหินหรือโบรแตสที่อำเภอเมืองและอำเภอบ้านไผ่ พบฟอสเฟตที่อำเภอชุมแพ ส่วนทองแดงและยูเรเนียมนั้นพบที่อำเภอภูเวียง สำหรับก๊าซธรรมชาติที่อำเภอ น้ำพองนั้นสำรวจพบว่ามีปริมาณการไหลประมาณ 27 ล้านลูกบาศก์ฟุตต่อวัน สามารถนำมาใช้ในเชิงพาณิชย์ได้ โดยใช้เป็นเชื้อเพลิงในโรงงานไฟฟ้าพลังความร้อนซึ่งมีกำลังผลิตไฟ 300 เมกะวัตต์ นอกจากนี้ยังได้ค้นพบที่อำเภอชนบทแต่ยังไม่มีการนำมาใช้ เนื่องจากแรงดันของก๊าซภายในหลุมมีสูง จำเป็นต้องอาศัยเครื่องชุดเจาะที่มีประสิทธิภาพเพียงพอจึงจะสามารถนำเอาก๊าซขึ้นมาใช้ประโยชน์ได้

1.5 สภาพสังคม

1.5.1 ประชากร

จากการสำรวจหลักฐานทางทะเบียนราษฎร ณ วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2534 พบว่าจังหวัดขอนแก่นมีประชากรทั้งสิ้น 1,694,479 คน เป็นชาย 848,743 คน หญิง 845,763 คน รวม 313,884 ครัวเรือน¹⁶ซึ่งถือว่าเป็นจังหวัดที่มีประชากรมากเป็นอันดับ 5 ของประเทศ และมากเป็นอันดับ 4 ของภูมิภาครองจากจังหวัดนครราชสีมา จังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดอุดรธานี เฉลี่ยความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่ทั้งจังหวัดเท่ากับ 155 คนต่อ 1 ตาราง-

¹⁵สำนักงานจังหวัดขอนแก่น. บรรยายสรุปจังหวัดขอนแก่น. หน้า 4

¹⁶ด. หน้า 7

กิโลเมตร ส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในชนบทและประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักคิดเป็นร้อยละ 70 ของประชากรทั้งจังหวัด ส่วนที่เหลือเป็นประชากรที่ประกอบอาชีพทางพาณิชย์กรรม ข้าราชการ รับจ้าง และอาชีพอื่น ๆ นอกจากนี้ยังพบว่าเมื่อถึงโอกาสงานเทศกาลตามแบบฉบับของคนอีสาน โดยทั่วไปก็มักจะปฏิบัติสืบทอดขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ เป็นประจำ

1.5.2 การศึกษา

จังหวัดขอนแก่นเป็นจังหวัดหนึ่งที่เป็นศูนย์กลางทางการศึกษาของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และได้จัดการศึกษาให้กับประชาชนทุกระดับ ตั้งแต่ระดับก่อนประถมศึกษา จนถึงขั้นอุดมศึกษา โดยมีมหาวิทยาลัยขอนแก่นให้บริการทางการศึกษาแก่นคนทั้งภาค

สำหรับการให้บริการการศึกษานั้นพบว่าในระดับการศึกษาภาคบังคับ สามารถครอบคลุมเด็กในวัยเรียนประมาณร้อยละ 97 เด็กวัยเรียนส่วนที่เหลือประมาณร้อยละ 3 ไม่ได้เข้าเรียนในระดับการศึกษาภาคบังคับ ทั้งนี้เพราะหน่วยงานทางการศึกษาของรัฐไม่สามารถเกณฑ์เด็กเหล่านั้นเข้าเรียนได้ประกอบกับเด็กส่วนใหญ่อพยพย้ายถิ่นที่อยู่ไม่แน่นอนซึ่งต้องตามบิดามารดาไปทำงานที่อื่นแต่ยังมีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้าน หรือเป็นเด็กที่อาศัยอยู่ในบริเวณแหล่งเสื่อมโทรมต่าง ๆ

อย่างไรก็ตามแม้ว่าระบบการจัดการศึกษาของจังหวัดขอนแก่นจะดีกว่าหลายจังหวัดในภาคก็ตาม แต่ก็พบว่าประชาชนส่วนใหญ่ยังมีการศึกษาระดับต่ำ เพราะเมื่อจบการศึกษาภาคบังคับแล้วจะไม่เรียนต่อในระดับมัธยมศึกษาเนื่องจากครอบครัวมีฐานะยากจน ทำให้เด็กต้องออกไปช่วยบิดามารดาทำงานในไร่ในนา หรือทำงานอื่น ๆ เพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว ซึ่งจะเห็นได้จากปี พ.ศ. 2532 มีเด็กที่จบการศึกษาภาคบังคับแล้วเรียนต่อระดับมัธยมศึกษาเพียงร้อยละ 34.9 เท่านั้น

1.5.3 ศาสนา

ประชาชนส่วนใหญ่ในจังหวัดขอนแก่นร้อยละ 98 นับถือศาสนาพุทธส่วนที่เหลืออีก ร้อยละ 2 นับถือศาสนาคริสต์ อิสลามและศาสนาอื่น ๆ ส่วนทางด้านศาสนาสถานนั้นประกอบด้วย วัดพุทธ จำนวน 1,790 แห่ง มีพระภิกษุจำนวน 7,301 รูปและสามเณร จำนวน 5,856 รูป สำนักสงฆ์ 1,105 แห่ง โบสถ์คริสต์จำนวน 13 แห่ง โบสถ์โปรเตสแตนต์จำนวน 6 แห่ง มัสยิด

2 แห่ง และสถานศึกษาทางพระพุทธศาสนา 225 แห่ง¹⁷

1.5.4 การสาธารณสุข

ปัจจุบันจังหวัดขอนแก่นได้ดำเนินการกระจายการบริการทางด้านสาธารณสุขและให้บริการดูแลสุขภาพอนามัยของประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ครอบคลุมทุกพื้นที่แล้ว ประกอบด้วยโรงพยาบาลของรัฐที่ตั้งอยู่ในเขตเมืองและสุขาภิบาลของอำเภอต่าง ๆ จำนวน 30 แห่ง มีสถานอนามัยครบทุกตำบลจำนวน 192 สถานี และสถานพยาบาลของเอกชนในสาขาต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ในเขตเมืองและเขตนอกเมืองทั้งที่เป็นสาขาแผนปัจจุบันและแผนโบราณ เช่น สาขาเวชกรรม ทันตกรรม ผดุงครรภ์ เทคนิคการแพทย์ และสถานจำหน่ายยา ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของสำนักงานสาธารณสุขจำนวน 375 แห่ง

จากการสำรวจสภาพทั่วไปของสาธารณสุขในเขตจังหวัดขอนแก่นนั้นพบว่า อัตราการเกิดของประชากรเท่ากับ 18.9 ต่อจำนวนประชากร 1,000 คน สาเหตุของการเจ็บป่วยส่วนใหญ่เกิดจากระบบทางเดินหายใจ ระบบย่อยอาหารและการนิยมบริโภคอาหารสุก ๆ ดิบ ๆ ของประชาชนในจังหวัดจึงทำให้เป็นโรคพยาธิใบไม้ในตับ พยาธิปากขอและโรคอุจจาระร่วง นอกจากนี้จากการตรวจโลหิตยังพบว่ามีผู้ติดเชื้อเอดส์จำนวน 586 ราย ส่วนใหญ่อายุระหว่าง 15 - 29 ปี โดยมีสาเหตุของการติดเชื้อมาจากเพศสัมพันธ์และหญิงค้าประเวณี กลุ่มผู้ติดเชื้อโดยมากได้แก่หญิงบริการ ผู้ต้องขังและกรรมกรรับจ้างทั่วไป

1.6 สภาพการปกครอง

จังหวัดขอนแก่นแบ่งการปกครองออกเป็นราชการบริหารส่วนกลาง ราชการบริหารส่วนภูมิภาคและราชการบริหารส่วนท้องถิ่น ดังนี้¹⁸

17ด. หน้า 16

18ด. หน้า 7

1.6.1 ราชการบริหารส่วนกลาง มีหน่วยงานในสังกัดกระทรวง ทบวง กรมและรัฐวิสาหกิจที่ปฏิบัติงานในพื้นที่จำนวน 200 หน่วย

1.6.2 ราชการบริหารส่วนภูมิภาค มีส่วนราชการประจำจังหวัด 27 หน่วย แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 18 อำเภอ 2 กิ่งอำเภอ 192 ตำบล 1,892 หมู่บ้าน

1.6.3 ราชการบริหารส่วนท้องถิ่น ประกอบด้วยองค์การบริหารส่วนจังหวัด 1 แห่ง เทศบาล 4 แห่ง และสุขาภิบาล 21 แห่ง

1.7 สภาพเศรษฐกิจ

ลักษณะเศรษฐกิจของจังหวัดขอนแก่นประกอบด้วยโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่สำคัญ ๆ คือ ด้านเกษตรกรรม อุตสาหกรรม การค้าและบริการ ในปัจจุบันสภาพทางเศรษฐกิจกำลังมีความเข้มแข็งไปสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการมากยิ่งขึ้น เนื่องจากจังหวัดขอนแก่นเป็นจังหวัดที่ถูกกำหนดให้เป็นเมืองหลักของการพัฒนา แต่อย่างไรก็ตามสภาพเศรษฐกิจของจังหวัดโดยเฉพาะด้านการเกษตรก็ยังเป็นเศรษฐกิจหลักของจังหวัดและเป็นแกนนำของโครงสร้างเศรษฐกิจที่ประชากรทั้งจังหวัดกว่าร้อยละ 70 ประกอบอาชีพการเกษตร ซึ่งถือเป็นรายได้อันดับ 1 ของจังหวัด โดยมีสาขาบริการ อุตสาหกรรม การค้าส่งและการค้าปลีกเป็นรายได้รองลงมาตามลำดับ

โครงสร้างทางเศรษฐกิจของจังหวัดประกอบด้วย

1.7.1 ด้านการเกษตรกรรม

จังหวัดขอนแก่นมีพื้นที่ทำการเกษตรจำนวน 4,006,104 ไร่ การเพาะปลูกโดยทั่วไปอาศัยน้ำฝนธรรมชาติ มีเพียงร้อยละ 8 ของพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมดที่อยู่ในเขตชลประทาน ผลผลิตที่สูงที่สุดของการเกษตรกรรมได้จากพืชหลักเศรษฐกิจที่สำคัญคือ ข้าว มันสำปะหลัง อ้อย ปอ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ พืชหลักเศรษฐกิจดังกล่าวมีส่วนของผลผลิตที่คิดเป็นร้อยละ 23.8 ของมูลค่าผลผลิตทั้งหมดของจังหวัด นอกจากนี้ยังพบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่นิยมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ซึ่งทำรายได้ให้แก่เกษตรกรผู้เลี้ยงเป็นจำนวนมากและยังช่วยแก้ปัญหาการว่างงานหลังฤดูเก็บเกี่ยวได้เป็นอย่างดี นอกเหนือจากการเกษตรกรรม การปศุสัตว์และการประมงก็มีความสำคัญและ

ทำรายได้ให้แก่จังหวัดเป็นจำนวนมากเช่นกัน สัตว์ที่เกษตรกรนิยมเลี้ยงได้แก่ สุกร เป็ด ไก่ โคและ กระบือส่วนการประมงนั้นพบว่ามีการจับปลาในแม่น้ำลำคลอง หนอง บึงและสัตว์โดยทั่วไป สำหรับ แหล่งจับปลาที่ใหญ่ที่สุดของจังหวัดขอนแก่นคือ บริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ ซึ่งสามารถจับปลาได้ปีละ ประมาณ 2 ล้านตัน ปลาที่จับได้มากที่สุดคือ ปลาช่อน ปลาบู่ ปลาระบิ้ง ปลาช่อนแก้วและ ปลาสวายขาว

1.7.2 การบริการ

การบริการเป็นสาขาเศรษฐกิจหนึ่งที่กำลังมีความสำคัญมากขึ้น เนื่องจากจังหวัดขอนแก่นได้ถูกกำหนดให้เป็นเมืองหลักของการพัฒนาและรองรับการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค ตามนโยบายแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ด้วยเหตุนี้จังหวัดขอนแก่นจึงเป็นศูนย์กลางการ ให้บริการด้านต่าง ๆ เช่น การคมนาคมขนส่ง การท่องเที่ยว การให้บริการทางการเงิน การธนาคาร และสินเชื่อของสถาบันเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย ธนาคารแห่งประเทศไทย สาขาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตลอดจนการประกันภัยและอสังหาริมทรัพย์ของสถาบันที่เกี่ยวข้อง และจดทะเบียนอนุญาตจำนวน 42 แห่ง และการให้บริการทางสังคมซึ่งมีการลงทุนทั้งภาครัฐและเอกชน สำหรับรายได้ที่เกิดจากการบริการนี้มีความสำคัญรองจากการเกษตรกรรมโดยมี สัดส่วนคิดเป็นร้อยละ 18.1

1.7.3 การอุตสาหกรรม

การอุตสาหกรรมของจังหวัดส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมขนาดเล็กและผู้ประกอบการมักจะเป็นคนในท้องถิ่น ลักษณะของอุตสาหกรรมเป็นการแปรรูปผลผลิตการเกษตรที่มุ่งสนอง ความต้องการของตลาดภายในจังหวัดและจังหวัดใกล้เคียง ได้แก่ อุตสาหกรรมประเภทโรงสีข้าว ผลิตภัณฑพลาสติก การซ่อม ผลิตชิ้นส่วนอุปกรณ์ขนส่งและการเกษตร ส่วนอุตสาหกรรมขนาดกลาง และขนาดใหญ่จะเป็นอุตสาหกรรมที่ใช้ผลผลิตทางการเกษตรเป็นวัตถุดิบแต่มีการพัฒนาทางเทคโนโลยีและเป็นการส่งออกมากขึ้น เช่น อุตสาหกรรมน้ำตาล อุตสาหกรรมเยื่อกระดาษ อุตสาหกรรม ผักและผลไม้กระป๋อง อุตสาหกรรมยาสูบ โรงงานบรรจุภัณฑ์และโรงงานสุรา เป็นต้น

สำหรับแนวโน้มการขยายตัวของอุตสาหกรรมในอนาคตคาดว่าจะเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากข้อได้เปรียบของจังหวัด 3 ประการคือ ที่ตั้ง อัตราค่าแรงงานและการเป็นเมืองหลักใน

การพัฒนาของภูมิภาค ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนได้กำหนดให้อำเภอเมือง
ขอนแก่นและอำเภอบ้านฝางเป็นเขตส่งเสริมการลงทุนเขตที่ 3 ในภูมิภาคเพื่อดำเนินการส่งเสริม
การลงทุนตามนโยบายการกระจายโรงงานอุตสาหกรรมไปสู่ภูมิภาค

1.7.4 การค้าส่ง ค้าปลีกและพาณิชยกรรม

จากการที่จังหวัดขอนแก่นถูกกำหนดให้เป็นเมืองหลักของการพัฒนาในภูมิภาค
อีสานนั้นทำให้จังหวัดขอนแก่นกลายเป็นศูนย์กลางธุรกิจการค้าและการเงินของภูมิภาค รวมทั้งเป็น
ตลาดกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าของท้องถิ่นในรูปแบบของการค้าส่ง ค้าปลีกและพาณิชยกรรม
โดยมีสัดส่วนคิดเป็นร้อยละ 9.7 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมของจังหวัด ลักษณะของการค้าส่งและค้า
ปลีกส่วนใหญ่จะเป็นการค้าส่ง ค้าปลีกสินค้าทางการเกษตรและผลิตภัณฑ์แปรรูปต่าง ๆ โดยมีแหล่ง
รับซื้อและศูนย์กลางตลาดการแลกเปลี่ยน ส่วนการพาณิชยกรรมนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าประเภท
อาหารสด อาหารแห้ง เครื่องนุ่งห่ม วัสดุก่อสร้างและสินค้าเบ็ดเตล็ดที่ใช้ในชีวิตประจำวัน